

Vägledning till Jordbruksverkets föreskrifter (SJVFS 2020:2) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket

Den här vägledningen riktar sig till dig som arbetar på länsstyrelsen och utför tillsyn enligt miljöbalken på jordbruksverksamhet. I vägledningen ger vi en bakgrund och förklaring till bestämmelserna och beskriver hur man kan eller bör handla för att uppfylla dem.

Innehåll

Vägledning till Jordbruksverkets föreskrifter (SJVFS 2020:2) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket	1
1 Bakgrund till föreskrifterna	3
1.1 2 kap. miljöbalken, Allmänna hänsynsregler	3
2 Natur- och kulturvärden	3
2.1 Brukningsvägar, åkerrenar, hägnadsrester samt träd och buskar	4
2.1.1 Vilka träd och buskar har bevarandevärde?	4
2.2 Bedömning om natur- och kulturvärden kan skadas	5
2.3 Möjlighet till undantag	6
2.4 Ekologisk kompensation	6
2.5 Nyodling och kultivering i betesmark	7
2.6 Placering av sten, massor och avfall på betesmark	7
2.6.1 Stenupplägg	8
2.6.2 Dikesrens	8
2.7 Gödsling	8
2.7.1 Vad är särskilda skäl vid gödsling?	8
2.7.2 Tillskottsutfodring	9
2.8 Skötsel av trädor	9
2.8.1 Situationer när avslagning får ske trots förbud.	9
2.9 Beskrivning av anmälan om att ta jordbruksmark ur produktion	10

1 Bakgrund till föreskrifterna

Statens jordbruksverks föreskrifter (SJVFS 2020:2) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket bygger på och förtydligar de allmänna hänsynsreglerna i 2 kap. miljöbalken så att det blir tydligare vilken hänsyn som ska tas på jordbruksmark.

1.1 2 kap. miljöbalken, Allmänna hänsynsregler

”2 § Alla som bedriver eller avser att bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd skall skaffa sig den kunskap som behövs med hänsyn till verksamhetens eller åtgärdens art och omfattning för att skydda människors hälsa och miljön mot skada eller olägenhet.

3 § Alla som bedriver eller avser att bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd skall utföra de skyddsåtgärder, iaktta de begränsningar och vidta de försiktighetsmått i övrigt som behövs för att förebygga, hindra eller motverka att verksamheten eller åtgärden medför skada eller olägenhet för människors hälsa eller miljön. I samma syfte skall vid yrkesmässig verksamhet användas bästa möjliga teknik. Dessa försiktighetsmått skall vidtas så snart det finns skäl att anta att en verksamhet eller åtgärd kan medföra skada eller olägenhet för människors hälsa eller miljön.”

Olika delar och områden i landskapet är skyddade på olika sätt. Några landskapselement som till exempel brukningsvägar och åkerrenar omfattas av föreskrifterna om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket, medan andra som till exempel stenvägar, alléer och åkerholmar ingår i biotopskyddet. Det är Naturvårdsverket som har ansvaret för biotopskyddet och du kan läsa mer om det på deras [webbplats](#). Bestämmelser om biotopskyddsområden finns i 7 kap. 11 § miljöbalken och förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.

Tänk på att det även finns andra bestämmelser att ta hänsyn till som anknyter till hänsyn till natur- och kulturvärden, bland annat om skydd av fornlämningar i 2 kap. kulturmiljölagen (1988:950).

2 Natur- och kulturvärden

Begreppen natur- och kulturvärden i jordbruket definieras i 3 § föreskrifterna. Syftet med föreskrifterna är att den som brukar jordbruksmark ska ta hänsyn till dessa värden för att bevara odlingslandskapets biologiska mångfald och ett kulturlandskap som är värdefullt för både människor och djur. Den hänsyn som ska tas enligt föreskrifterna gäller

- brukningsvägar, åkerrenar och hägnadsrester
- vissa träd och buskar

- betesmark
- gödsling
- skötsel av träda

2.1 Brukningsvägar, åkerrenar, hägnadsrester samt träd och buskar

Brukningsvägar, åkerrenar, hägnadsrester samt träd och buskar är landskapselement som alla bidrar till att gynna den biologiska mångfalden genom att erbjuda varierade och nödvändiga livsmiljöer för vilda växt- och djurarter i jordbrukslandskapet. De är därför viktiga element att bevara och får inte tas bort, ändras eller skadas om natur- och kulturvärdena kan skadas, se 6–8 §§ i föreskrifterna. Du hittar definitioner av dessa landskapselement i 3 § i föreskrifterna och på vår [webbplats](#) presenterar vi dem lite närmare.

Föreskrifterna omfattar inte tillfälligt skapade landskapselement på åkermark som anlagts i syfte att gynna naturvärden. Det kan exempelvis vara skalbaggsåsar, blommande fältkanter, beträdor och anlagda skyddszoner som skulle kunna likna brukningsvägar, åkerrenar eller hägnadsrester. Anledningen är att dessa tillfälliga landskapselement ska kunna användas som det är tänkt och kunna tas bort och ändras utifrån behov.

Mer information om hur man sköter olika småbiotoper, landskapselement och skyddsvärda träd och buskar finns på Jordbruksverkets samt på Naturvårdsverkets webbplatser.

2.1.1 Vilka träd och buskar har bevarandevärde?

Föreskrifterna skyddar träd och buskar som

1. är präglade av jordbruksmarkens skötsel, ofta med spår av beskärning, och
2. är i övrigt viktiga för den biologiska mångfalden eller för det kulturhistoriska värdet och
3. har planterats eller sparats för att ge lä och skydd, eller
4. för hamling eller annan lövtäkt för att ge foder, eller
5. för skörd av bär, nötter och liknande.

Träd och buskar som är präglade av jordbruksmarkens skötsel kan bland annat vara solitärträd på jordbruksmark, på åkerholmar eller vid odlingsrösen. Det kan också vara exempelvis äldre träd på betesmarker som har en tydlig beteshorison, det vill säga att grenar betats upp till den höjd som betesdjuren når.

Träd som är viktiga för den biologiska mångfalden eller för det kulturhistoriska värdet omfattar ofta gamla och grova träd samt hålträd, men kan även omfatta andra träd. Eftersom olika trädarter skiljer sig åt i genomsnittlig livslängd och

”maximal” grovlek går det inte att säga något generellt om hur gammalt eller grovt ett träd ska vara för att skyddas utifrån dessa föreskrifter. Ibland kan också enstaka äldre träd behöva tas ner för att gynna andra natur- och kulturvärden, vilket är tillåtet utan dispens enligt 8 §, men tänk på att det kan krävas samråd enligt miljöbalken 12 kap. 6 §¹. Rönn, sälg och oxel är exempel på träd som sällan blir riktigt gamla och grova, men som är viktiga för den biologiska mångfalden. Ask och alm är träd som drabbats av askskottsjuka respektive almsjuka och friska träd av dessa arter är därför extra viktiga att skydda, då de troligtvis har någon form av resistens mot dessa sjukdomar. Även döende och döda träd kan omfattas av föreskrifterna.

Buskar som är viktiga för den biologiska mångfalden eller för det kulturhistoriska värdet kan bland annat vara hassel, hagtorn, fläder, måbär, olvon, getapel, benved, brakved och bärbuskar som vinbär och krusbär. Föreskrifterna hindrar inte den enskilde att ta bort vissa sådana buskar, till exempel vid igenväxning, om det görs i syfte att bevara och utveckla andra natur- och kulturvärden.

2.1.1.1 Lähäcker och skydd

Träd och buskar som planterats eller sparats för att ge lä och skydd omfattar även planteringar som inte längre uppfyller detta syfte.

2.1.1.2 Hamlade träd

Träd som används eller använts för lövtäkt skyddas av dessa föreskrifter.

2.1.1.3 Träd som planterats eller sparats för nötter och bär

Träd som planterats eller sparats för att kunna skörda nötter och bär skyddas av dessa föreskrifter. Det kan vara till exempel vara fågelbär (sötkörsbär), hassel, rönn, ek och bok.

2.1.1.4 Planterade träd och buskar på åkermark

Föreskrifterna gäller inte för buskar och träd som är planterade på åkermark med syftet kommersiell odling.

2.2 Bedömning om natur- och kulturvärden kan skadas

I första hand är det markägaren själv som ska bedöma om det finns natur- och kulturvärden på jordbruksmarken som kan skadas av ingreppet. Enligt 8 § i föreskrifterna är åtgärder som ingår i vård och underhåll för långsiktigt bevarande av landskapselementen tillåtna, till exempel hamling/beskärning av träd eller borttagande av sly under solitära träd.

¹ <https://www.naturvardsverket.se/vagledning-och-stod/samhallsplanering/samrad-om-atgarder-pa-sarskilt-skyddsvarda-trad/>

Skyddet av natur- och kulturvärden handlar i normalfallet inte om att skydda enskilda individer (av växter/djur) utan om att skydda populationer av arter från att försvinna från området. När det gäller hotade arter behöver även påverkan på enskilda individer beaktas. Om de hotade arterna även är skyddade så hänvisar vi till Naturvårdsverkets vägledning². Exempel på när natur- och kulturvärden kan skadas och där det är viktigt att vara extra uppmärksam

- Vid borttagning av brukningsvägar, åkerrenar och hägnadsrester samt träd och buskar (som omfattas av föreskrifterna) som funnits på samma plats under lång tid och som är en del av landskapets gröna infrastruktur
- Vid borttagning av brukningsvägar, åkerrenar och hägnadsrester eller träd och buskar (som omfattas av föreskrifterna) i landskap som domineras av åkermark. Dessa livsmiljöer blir särskilt viktiga att bevara i landskap där sådana miljöer är sällsynta
- Vid borttagning av brukningsvägar, åkerrenar och hägnadsrester eller träd och buskar (som omfattas av föreskrifterna) där det finns hotade arter

Jordbruksverket hänvisar markägaren som är osäker på om det finns natur- eller kulturvärden som kan skadas, till länsstyrelsen för att få hjälp med bedömningen, alternativt ansöka direkt om dispens enligt 14 §.

2.3 Möjlighet till undantag

Länsstyrelsen får enligt 14 § i föreskrifterna bevilja undantag från 6,7 samt 9-13 §§ om det finns särskilda skäl. Vid bedömningen av om det finns särskilda skäl är det viktigt att ta hänsyn till helhetsbilden och till hur natur- och kulturvärdena gynnas bäst.

2.4 Ekologisk kompensation

Enligt 16 kap. 9 § 3 p. miljöbalken, får tillstånd eller dispens och upphävande av tillstånd eller dispens förenas med skyldighet att utföra eller bekosta särskilda åtgärder för att kompensera det intrång i allmänna intressen som verksamheten medför. Vanligtvis omnämns detta som krav på ekologisk kompensation. Ett undantag enligt 14 § i våra föreskrifter kan förenas med krav på ekologisk kompensation.

Naturvårdsverket har tagit fram en Handbok (2016:1) om ekologisk kompensation. Där skriver de bland annat följande om dispenser från biotopskyddet:

”Biotoper skyddade med stöd av 7 kap. 11 § MB har stor betydelse för odlings- och skogslandskapets biologiska mångfald och gröna infrastruktur samt för produktion av ekosystemtjänster. Även om intrånget i det enskilda fallet är litet kan den kumulativa påverkan bli betydande och kompensation är därför ofta motiverat för

² <https://www.naturvardsverket.se/vagledning-och-stod/arter-och-artskydd/artskyddshandboken-och-vagledning-om-artskydd/>

att upprätthålla naturvärden och en fungerande grön infrastruktur på landskapsnivå.”

De landskapselement som skyddas i våra föreskrifter har många likheter med de landskapselement som omfattas av biotopskyddet, varför Naturvårdsverkets bedömning även kan vara vägledande för våra föreskrifters dispenser.

2.5 Nyodling och kultivering i betesmark

Begreppet betesmark definieras som mark som används, eller lämpligen kan användas, till bete eller slåtter och som inte är lämplig att plöja. Här ingår också ängsmark.

Bestämmelserna reglerar att betesmark inte får nyodlas eller kultiveras om natur- eller kulturvärden kan skadas av åtgärden. Med kultivera menar vi förutom att odla också att bearbeta marken på olika sätt till exempel genom harvning och plöjning.

Ängs- och betesmarker hör till de artrikaste miljöerna i vårt land och har därmed höga natur- och kulturvärden. De är därför viktiga att bevara.

Med hänsyn till ovanstående är normalt sett bedömningen att ängs- och betesmark alltid har så höga natur- och kulturvärden att det inte är tillåtet med nyodling eller kultivering.

När det gäller ängs- och betesmark som tidigare har använts för växtodling (åkermark) så behöver en bedömning av om nyodling skadar naturvärden göras från fall till fall. Om det på marken enbart finns arter som är vanligt förekommande i omgivande landskap skadas inte naturvärden av en kultivering (se 2.2). Samma bedömning kan göras om betesmarken har tydlig gödslingspåverkan och består av till exempel bredbladiga gräs, maskrosor, klöver och hundkäx. Om det på marken finns en artsammansättning som medför att marken kan klassas som en av de naturtyper som finns förtecknade i bilaga 4 i förordningen om områdesskydd enligt miljöbalken m.m., ska marken inte nyodlas eftersom det skadar natur- och kulturvärden. I dessa fall går det att söka undantag hos länsstyrelsen enligt 14 § i föreskrifterna. För att få en dispens krävs det särskilda skäl.

Den som sköter och bevarar betesmarker, slåtterängar, skogsbete, mosaikbetesmarker eller gräsfattiga marker kan få ersättning. Det gäller också för alvarbete på Öland eller Gotland. Information finns på [Jordbruksverkets webbplats](#).

2.6 Placering av sten, massor och avfall på betesmark

Placering av olika material i betesmarker bör generellt undvikas och placering av vissa material är därför helt otillåtna, just för att skydda natur- och kulturvärden i betesmarken. Andra material hänger tydligt samman med jordbruksdriften och bör därför kunna placeras i betesmarker om inte natur- eller kulturvärden skadas. Notera att exempelvis virkesuppläggning eller risuppläggning till följd av

skogsavverkning eller gallring, inte är uttryckligen förbjuden, men bör göras med hänsyn till befintliga natur- och kulturvärden.

2.6.1 Stenupplägg

Odlingsrösen i jordbruksmark är en biotop som är skyddad i hela landet, vilket framgår av 5 § förordningen om områdesskydd enligt miljöbalken m.m. Odlingsrösen kan förekomma i betesmarker och om uppläggning av sten sker i odlingsröset så är det Naturvårdsverkets vägledning kring biotopskyddet av odlingsrösen som ska följas. Om ett odlingsröse ligger i en betesmark så kan uppläggning av sten ske på odlingsröset enligt Naturvårdsverkets vägledning. Uppläggning av sten i ett odlingsröse i en betesmark är alltså inte samma sak som uppläggning av sten i betesmarken och är följaktligen inte förbjuden enligt 10 §.

2.6.2 Dikesrens

Vid dikesrensning så är omhändertagandet av rensmassorna beskrivet i 2 kap. 6 § lagen (1998:812) om särskilda bestämmelser om vattenverksamhet. Där framgår att rensmassor får läggas på närmaste strand, om det inte medför avsevärda olägenheter från allmän eller enskild synpunkt.

På motsvarande sätt får rensmassor från underhåll av diken placeras på betesmark om natur- eller kulturvärden inte kan skadas av placeringen enligt föreskrifternas 10 §.

2.7 Gödsling

Mineralgödsel, stallgödsel samt slam eller andra organiska gödselmedel får inte spridas på åkermark så att det hamnar utanför åkern och inte heller spridas på betesmark. Som nämns ovan så ingår i betesmark också ängsmark.

Det är viktigt att reglera var man får gödsla så att man inte stör näringsbalansen och slår ut arter. Observera att det här har skett en skärpning i de nya föreskrifterna jämfört med de gamla. Tidigare kunde man göra en bedömning av om natur- och kulturvärden kunde skadas men nu är det helt förbjudet att sprida gödsel på betesmarker. Förändringen har gjorts för att förenkla och förtydliga föreskrifterna eftersom det kan vara svårt för brukaren att avgöra om och hur natur- och kulturvärdena påverkas.

Det går att söka dispens hos länsstyrelsen från gödslingsförbudet på betesmark enligt 14 § i föreskrifterna. För att få ett undantag krävs det särskilda skäl.

2.7.1 Vad är särskilda skäl vid gödsling?

Det finns ännu ingen praxis för vad som kan vara särskilda skäl enligt dessa föreskrifter. Det innebär att vi i dagsläget har svårt att ge någon konkret vägledning om detta. Vi tänker dock att ett särskilt skäl kan vara att betesmarken inte har några natur- och kulturvärden som kan skadas av gödsling. Våra föreskrifter syftar till att

skydda natur- och kulturvärden och har markerna gödslats är dessa värden kopplade till markskiktet sannolikt borta. Därmed borde ett undantag kunna medges. Det blir dock alltid en bedömning utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Vi rekommenderar att länsstyrelsen vid en ansökan om undantag gör ett fältbesök för att bedöma om det finns natur- eller kulturvärden som riskerar att förstöras.

Ett undantag kan vara flerårigt, men bör tidsbegränsas då undantag från gällande krav inte bör gälla längre än nödvändigt.

2.7.2 Tillskottsutfodring

Tillskottsutfodring av djur på betesmark är inte att betrakta som gödsling, och regleras inte i dessa föreskrifter.

2.8 Skötsel av trädor

Bestämmelserna om trädor motiveras framför allt av att skydda häckande fåglar under våren. Startdatumet för förbudet mot avslagning av träda ändrades i de nya föreskrifterna från den 1 mars till den 1 april. Skälet till ändrat startdatum är att i Sverige är det oftast omöjligt att putsa trädan före 1 mars på grund av väderförhållanden. En tidig putsning av trädan kan man dock hinna med före den 1 april och det kan vara bra för att gynna blommande örter och inte bara gräs. Samtidigt är det få fågelarter som missgynnas (har oftast inte börjat häcka före första april)³.

Målsättningen med revideringen av våra föreskrifter var bland annat att förenkla och förtydliga vissa regler. Vi har därför valt att bara ha en tidsperiod i hela landet för när avslagning av vegetation på träda inte får ske.

En träda definieras först och främst av lantbrukaren, genom att han eller hon väljer att låta marken vila och inte användas för produktion. Därför bedömer vi att det först och främst är i lantbrukarens SAM ansökan som intentionen med markanvändningen visas.

2.8.1 Situationer när avslagning får ske trots förbud.

Det finns undantag i bestämmelserna där avslagning av trädan ändå får ske.

Motiveringen till 13 § punkt 3, där det står att avslagning får ske från och med den 15 juni om trädan ska följas av höstoljeväxter och den ligger utanför Blekinge, Hallands, Kalmar och Skåne län, är följande:

³ Bedömning gjord av Ekologiska institutet vid Lunds universitet.

I områdena utanför Blekinge, Hallands, Kalmar och Skåne län måste man ha mer tid för ogräsbekämpning och såbäddsberedning inför sådd av höstoljeväxter. Vintern kommer tidigare och för att klara övervintringen behövs denna extra tid.

2.9 Beskrivning av anmälan om att ta jordbruksmark ur produktion

Enligt 3 § förordningen (1998:915) om miljöhänsyn i jordbruket, ska den som vill ta jordbruksmark ur jordbruksproduktion anmäla detta till länsstyrelsen. Enligt samma bestämmelse behövs ingen anmälan om åtgärden är av ringa betydelse för jordbruket på brukningsenheten eller för natur- och kulturmiljön, och inte heller när marken tas i anspråk för verksamhet vars tillåtlighet prövats i särskild ordning.

Lantbrukaren/markägaren behöver inte anmäla två gånger. Om lantbrukaren har skickat in en anmälan enligt 3 § förordningen (1998:915) om miljöhänsyn i jordbruket så anses den anmälan också innefatta anmälan för samråd enligt 12 kap. 6 § miljöbalken om verksamhet eller åtgärd som väsentligt kan komma att ändra naturmiljön. I 6 § förordningen (1998:904) om anmälan för samråd framgår att den som anmält enligt 3 § förordningen (1998:915) om miljöhänsyn i jordbruket ska anses också ha anmält enligt 12 kap. 6 § miljöbalken beträffande det som marken ska tas i anspråk för.

Länsstyrelsen får förelägga den som har gjort en sådan anmälan att vidta de åtgärder som behövs för att begränsa eller motverka skada på naturmiljön. Om sådana åtgärder inte är tillräckliga och det är nödvändigt för skyddet av naturmiljön, får länsstyrelsen förbjuda verksamheten enligt 12 kap. 6 § fjärde stycket miljöbalken.

Den som gjort anmälan till länsstyrelsen enligt ovan måste vänta minst åtta månader innan jordbruksmarken får tas ur produktion, om inte länsstyrelsen meddelar något annat.